

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İLK DÖNEM (1700-1917) RUS TÜRKOLOJİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

KEY FEATURES OF THE FIRST PERIOD (1700-1917) OF RUSSIAN TURKOLOGY

Mehmet KUTALMIŞ*

Öz

Bu yazının amacı, Rus Türkolojisinin ilk dönemini incelemek ve temel özellikleri üzerinde durmaktır. Rus Türkoloji Tarihi, üç ana bölümde incelenebilir: 1. Çarlık döneminde kuruluşundan 1917 yılına dek geçen devir. 2. 1917-1991 arası Sovyet dönemi. 3. 1991 sonrası Rusya Federasyonu dönemi. Özellikle 1857-1991 arasında Türkoloji'nin en etkin ve en zengin merkezi şüphesiz Rusya olmuştur. İlk dönem Rus Türkolojisinin temel özellikleri şunlardır: Rusya'da Türkoloji bir devlet politikası olmuştur. Rus Türkolojisi dilbilim ve diğer sosyal ve teknik bilimlerden yararlanmıştı. Çok dilli bir araştırma ve yayın anlayışı (Rusça, Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce vd) benimsenmiştir. Araştırmacıların önemli bir kısmı bariz olarak din yani Hıristiyan Ortodoksluğa ve Rus devlet stratejisine dayanmışlardır. Rus Türkolojisi dünyadaki bütün Türk halklarının dil, edebiyat, tarih vs. alanlarına dair araştırma ve yayınlar yapmıştır. Rus Türkolojisinin araştırma ve yayın politikası uzun ömürlü olmuştur. O, başka ülkelerdeki Türkoloji çalışmalarını yakından takip etmiştir. Rus Türkolojisine başvurmadan ve Rusça kaynaklardan yararlanmadan hala Orhon Türkçesi, yaşayan Türk yazı dilleri ve ağızları vd. Türkoloji'nin bütün alanlarında yetkin ve donanımlı, akademik çalışmalar yapmak imkânsız gibidir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkoloji, Türk halkları, dilbilim, diller, Kazan Türkoloji ekolu.

Abstract

The aim of this article is to analyze the first period of the Russian Turcology and focus on the key features. The History of Russian Turcology can be studied in three main periods: 1. The period from its foundation in the Czardom period to the year 1917. 2. The Soviet period between 1917-1991. 3. The Period of Russian Federation in post 1991 era. Russia was the most effective and the richest centre of Turcology especially between the years 1857-1991. The key features of the first period Russian Turcology are: Turcology had been a state policy in Russia. Russian Turcology avail itself of linguistic sand other social as well as technical sciences. It adopted a multilingual research and publication concept (Russian, Latin, French, German, Englishetc.). Most of there searchers based their researches explicitly on religious. e. Christian Orthodox and Russian state strategy. Russian Turcology has published many researches and various publications on the fields of language, literature, history, etc. Of all Turkic people in the world. Research and publication policy of Russian Turcology has been a long lasting one. It has closely kept track of Turcology studies in other countries. It is almost impossible to carry out efficient and competent academic studies in all fields of Turcology, Orkhon Turkic, surviving Turkic written languages and dialects without consulting Russian source sand Russian Turcology.

Keywords: Russia, Turcology, Turkicpeoples, linguistic, languages, school of Kazan Turcology.

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Giriş

Bu makalenin amacı, attığı temel ve yaptığı çalışmalarla Türkoloji araştırmalarının başlangıcını oluşturan ve tesiri başlangıcından günümüze dek süren Rus Türkolojisinin ilk dönemini incelemek ve temel özellikleri üzerinde durmaktır. Rus Türkoloji Tarihi, üç ana bölümde incelenebilir: 1. Dönem Çarlık döneminde kuruluşundan 1917 yılına dek geçen devir. 2. 1917-1991 arası Sovyet dönemi. Bu dönem Rusya (Kononov 1976; 1989) ve Rusya dışında (Eren 1998; Tekin 1959) büyük oranda incelenmiştir. 3. 1991 sonrası Rusya Federasyonu dönemi. Bütün konularda olduğu gibi, Rus Türkolojisini incelerken meselenin en başına ve temel dinamiklerine bakmak gerekir. Özellikle 1857-1991 arasında Türkoloji'nin en etkin ve en zengin merkezi şüphesiz Rusya olmuştur. Bu öncü, köklü ve müessir merkezin temellerinin çok sağlam ve kapsamlı olması beklenir. İlk dönemin seçilmesinin amacı, konuyu sınırlandırmaktır; ayrıca bu ilk dönem, daha sonraki iki dönemin de zeminini oluşturmuş ve temel özelliklerini günümüze dek sürdürmüştür. Aşağıda da ifade edileceği gibi tarihte ve günümüzde üç büyük Türkoloji araştırmaları ekolünden bahsedebiliriz: Türkiye, Almanya ve Rusya. Türkiye ve Almanya üzerinde burada ayrıntılı olarak durulmayacaktır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Çin, Roma, Bizans, Emeviler ve Abbasiler başta olmak üzere pek çok kavim ve devlet, Türkleri değişik yönleriyle incelemiş ve eserler kaleme almıştır. Fakat bilimsel yönden incelemenin tarihi, Sosyal Bilimlerin üniversitelerde araştırma mevzuu olmasından sonra başlamıştır. Bu manada da ilk çalışmalar Rusya ve Batı ülkelerinde başlamış, Türklerin Almanca ve Slavca konuşan halklarla irtibatından sonra yoğunluk kazanmıştır. Önce seyyahlar, misyonerler ve devlet adamlarının ilgisi ile Türkler ve dilleri hakkında kısa bilgiler ve eserler hazırlanmış, daha sonra üniversitelerde araştırma konusu olmuş ve bu alana büyük yatırımlar yapılmıştır. Tarihte Fransa, İtalya, Almanya, Macaristan, Rusya, Polonya, İngiltere, Amerika, Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği, Rusya Federasyonu ve Ermenistan gibi pek çok ülkede Türkoloji araştırma merkezleri vardı ve halen de vardır. Fakat her yönden güçlü, öncü, kalıcı ve etkin bir dönemi kapsadığından dolayı ilk dönem Rus Türkolojisi ayrı bir yere sahiptir.

Bu çalışmada 18. yüzyılın başından 1917 yılına dek geçen sürede çalışmış (Jozef Julian Sekowski 1800-1858, Vasiliy İvanoviç Verbitskiy 1827-1890, Yanuariy Osipoviç Yartsov 1792-1861, Kasimbek, Mirza – Aleksandr Kasimoviç - 1802-1870, Nikolay İvanoviç Aşmarin 1870-1933, Ottovon Böthlingk 1815-1904, Lazar Zaharoviç Budagov 1812-1878, Nikolay İvanoviç İl'minskiy 1822-1891, Nikolay Fedoroviç Katanov 1862-1922, Vasiliy Vladimiroviç Katarinskiy 1846-1902, Viktor Aleksandroviç Maksimoviç 1836-1900, Evfimiy Aleksandroviç Malov 1835-1918, Wilhelm Friedrich

Radloff 1837-1918, Gordiy Semenoviç Sablukov 1804-1880 vd.) Rusya'da Rusça veya Almanca yazmış Türkologların hayatları, eserleri ve çalıştıkları müesseseler incelenmiş ve ilk dönem Rus Türkolojisinin temel özellikleri ana hatlarıyla tasvir edilmiştir.

Kuruluş ve Gelişme

Rusya'nın Türkoloji'ye ilgisi 16. yüzyıl sonlarına doğru yoğunluk kazanmıştır. 1552'de Kazan'ın alınmasından sonra, Rusya Doğu ve Güney istikametinde sürekli ilerlemiştir, bu iki istikamette karşılaştığı halkların büyük bir kısmı Türk halklarıdır. Burada özellikle I. Petro'dan (Pyotr Alekseyeviç Romanov 1672-1725) itibaren bütün bilim dallarında devlet destekli büyük bilimsel atılımların gerçekleştiğini ifade etmek gerekir. I. Petro, Rusya'nın Avrupa ve dünya ülkeleri arasında bütün alanlarda yükselmesinde temel politikaları uygulamış bir çar olarak Doğu dillerinin ve özellikle Türkoloji'nin bir devlet politikası halinde yaygınlaşması ve ilerlemesi hususunda yazılı emirler çıkarmıştır. Türk işlerindeki danışmanı, 1716 yılında tamamlanan ve daha sonraki yıllarda pek çok dile çevrilen *Historia in crementorumatque decrementorum Aulae Othomanicae* adlı Latince eserin yazarı ünlü Türkolog Dimitri Kantemir'dir (1673-1723) (Guboğlu 1960); Rusya'da Türkoloji çalışmalarının bir devlet politikası olarak başladığı bu tarih, günümüze kadar devam etmiştir. Bu politikanın devam etmesinin bir neticesi olarak 1812'de Kazan Üniversitesi'nde Tarih ve Filoloji Bölümü açıldı; burada Türkoloji, Mongolistik ve Oryantalistik'e dair mühim çalışmalar ve yayınlar yapıldı (Temir 1991, 12).

Kazan 1804-1917 arasında Türkoloji araştırmalarının, sadece Tatarların değil Çarlık Rusyası Türk halklarının basım ve eğitim merkezlerinden biri idi. 1857'de yine Kazan'da Türkologların ortak bir çalışması olarak Tatar, Kazak, Kırgız, Altay vd. Türk halklarına yönelik akademik manada dil ve din çalışmaları başlatıldı. Alfabeti olmayan veya yazı dili olarak oturmamış bazı Türk lehçelerine ve daha sonra da Özbekler, Azeriler ve Tatarlar gibi daha eski dönemlerden beri yazı diline sahip olanları da kapsayacak şekilde bu çalışmalar yaygınlaştırıldı. Çarlık ve Sovyetler Birliği dönemindeki Türk halklarına yönelik bütün çalışmalar, Kazan, Moskova ve Leningrad'daki Türkoloji merkezlerinde yapılmış ve uygulanmıştır. Türk halklarının 1939 yılında Kiril alfabetine geçtiği bilinir, hâlbuki daha 1857 yılında mesela Altay Türkçesinde yazılmış olan kısmî İncil tercümesi Kiril alfabetiyle kaydedilmişti. İl'minskiy 1861 tarihli *Materialı k'izuçeniyu kirgizska gonareçiya* adlı eserini Kiril alfabetiyle yazmıştı (Kutalmış 2007). 1901 tarihinde Kazakça yayınlanan *İncil Tercümesi* adeta bugünkü Kazak Kiril imlasiyle kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi Rus Türkolojisi devlet ve dini otoriteler tarafından desteklenmiş, yönlendirilmiş ve amaçları bütünüyle 80 yıl içinde gerçekleştirilmiştir; denebilir ki, Türk cumhuriyetlerinin ve topluluklarının bugünkü

durumları 150 sene önce yapılan, planlanan ve büyük oranda Türkologlar tarafından tespit edilen çalışmaların neticesidir (Kutalmış 2004, 1-21). Aşağıda da ifade edileceği gibi, bir alan devlet politikası içinde yer alıyorsa, orada devletin her türlü resmi, mali, politik ve diplomatik desteği var demektir; örneğin Rusya'nın Radloff'un veya İl'minskiy'nin Güney Sibirya araştırma gezilerine verdiği destek bugün için bile (korumalar, yardımcıları, rehberler, yüklü mali destek vs.) çok yönlüdür ve kayda değer boyutlardadır.

Bilindiği gibi Avrupa'da aydınlanma hareketleriyle birlikte sadece pozitif- teknik bilimlerde ilerlemeler kaydedilmedi aynı zamanda sosyal bilimlerin bütün alanlarında yeni yeni keşif ve gelişmeler yaşandı; bunlar arasında dilbilim alanında büyük mesafeler alındı, antik dönem Mısır kitabeleri, Pers yazıtları, eski Uygur metinleri, Orhun kitabeleri vs. keşfedildi, çözüldü ve yayımlandı (Johannes 1954) ve bunların büyük bir kısmı Avrupa, Amerika ve Rusya'da oldu, çünkü bu ülkeler aynı zamanda kendi dillerini büyük oranda araştırıp inceledikleri gibi, diğer antik ve çağdaş dil ve kültürleri araştırmada da öncü durumunda idiler. Bu açıdan bakıldığında Türk dilinin eski ve yeni yazıt, malzeme ve konularının aynı ülkeler tarafından incelenmesi tabiidir. Türkoloji'nin kuruluş ve yükselişini sadece Rusya içindeki Türk halkları veya komşu Türk kavimleri ile irtibatlandırmak yetersiz olur; aynı şekilde bu bilim dalının sadece sömürge hareketleri için tesis edildiğini veya Türk düşmanlığından dolayı kurulup geliştirildiğini iddia etmek de doğru değildir. Almanya, Rusya ve Fransa gibi ülkelerde Türkoloji kurulmadan ve gelişmeden önce de Hititoloji, Arkeoloji, Sosyoloji gibi pek çok bilim dalı kurulmuştu; pek çok bilim dalı gibi, Türkoloji de gelişmiş ülkelerdeki araştırma alanlarından biridir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus tarihi aynı zamanda Rusya'nın askeri, ticari, ilmi vs. bütün alanlarda yükselişe geçtiği bir dönemdir. Dolayısıyla Türkoloji'nin kuruluş ve yükselişinin temelinde Rusya'da oluşmuş olan yüksek seviyedeki sosyal ve teknik bilimler vardır; aynı dönemde Rusya'da batı dillerinin, diğer doğu dillerinin, tıp, teknik bilimler vs. bilim dallarının da yükseldiğini görürüz. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dünyasındaki araştırmacılar genellikle Amerika ve Avrupa ülkelerindeki dilbilim çalışmalarını yakından takip ettiklerinden dil öğretim ve araştırma tekniklerini sürekli geliştirebilmiş, geleneksel birikimle çağdaş veri ve yöntemleri uyum içinde kullanmışlardır.

Tarihî ve klasik eserlerden bağımsız olarak çağdaş dil çalışmaları yapılamaz; aynı şekilde çağdaş bilimsel gelişmelerden ve teknik imkânlardan yararlanmadan akademik çalışmalar yapmak da düşünülemez. Bütün

bunların yapılabilmesi için devletin veya büyük araştırma müesseselerinin mali, politik vs. desteği gerekir ki, gerek Çarlık Rusyası gerekse Sovyet hükümetleri bütün bu destekleri sağlamışlardır. Bunların neticesinde daha 19. yüzyılın ortasında Türkoloji eğitim ve araştırmalarını akademik bir niteliğe kavuşturan Rus Türkolojisi, bu bilim dalının bütün alanlarına ait ciddi çalışmalar yapmış ve bunu 1990'lı yıllara kadar sürdürmüş, Türkoloji ve Oryantalizm'de yaklaşık 150 yıl boyunca dünyanın önde gelen ekollerinden biri olmuştur. 18. asrın başından itibaren Rusça teknik ve sosyal bilimlerin dilinin oluşabilmesi için Almanca yazma zarureti olsa da (Temir 1991), Rus Türkoloji mektebi çok dilli araştırma ve yayın politikası benimsemiş ve başlangıcından günümüze dek bunu sürdürmüştür; Almanca, İngilizce, Rusça, Fransızca, Latince gibi dillerle yayın yapmıştır. Mesela Georg Jakob Kehr (1692-1740) eserlerini Rusya'da çalışmasına rağmen Almanca ve Latince yazmıştır, Minas Medici'nin eseri Fransızca neşredilmiştir(1844), Ottovon Böhthlingk Yakutçaya dair büyük eserini Almanca yazmıştır (1851), Radloff Rusçanın yanında pek çok eserini Almanca yazmıştır. Rus Türkolojisinin araştırma ve yayın faaliyetlerinde çok dilli olması büyük oranda Sovyet devrimine dek sürmüştür ve hatta Sovyetskaya Turkologiya dergisi başta olmak üzere bütün Sovyet döneminde de çok dilli yayın politikası devam etmiştir; bu durum iki temel neticeye yol açmıştır: Rus Türkolojisi ana dili Rusça olmayan Türkologlardan da yararlanmış, onların Rusya'da ve kendi ülkelerinde Rusçanın yanında, kendi ana dillerinde de yayın yapmalarını teşvik etmiştir, bu aynı zamanda Rusya'nın dışında var olan veya gelişen Türkoloji'nin Rusya ve Rusçadan beslenmesine ve hala devam eden bağımlılığa sebep olmuştur (Johanson 1971; 1988; 1993; 2000; Rachmatullin 1928). Diğer yandan Rus Türkologlarının çok dilliliğini de zaruri hale getirmiş, yayınların büyük bir kısmı Rusça olsa da Rus Türkologlarının Rusçadan başka dilleri bilmelerini ve hatta bunlarla yayın yapmalarını da gerekli hale getirmiş ve bunu gelenekselleştirmiştir. Kuruluşundan bu yana özellikle ilk dönem Rus Türkoloji mektebi hocalarının ve araştırmacılarının büyük bir kısmı çok dillidir; mesela Dimitri Kantemir'in doğu ve batı dillerinden toplam 12 dilde araştırma yapabildiği ve yazabildiği bilinir, Nikolay İvanoviç Aşmarin, Çuvaşça, Tatarca, Rusça, Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca, Latince, Fince, Macarca gibi pek çok dile vakıftır, Nikolay İvanoviç İl'minskiy ana dili Rusçanın dışında Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, Tatarca, Çuvaşça, Kazakça ve diğer Türk lehçelerini öğrenmiştir. Hıristiyan İlahiyat akademisinde eski Yunanca ve Latince ile o dönemde akademik ve diplomatik alanda yaygın olarak kullanılan Fransızcanın

öğretildiği de göz önünde bulundurulduğunda pek çok dile vakıf olduğu görülür (Kutalmış 2007); pek çok Rus Türkoloğu veya Rusya'da yaşamış ve çalışmış Türkologlar genellikle çok dillidirler; birden fazla dilde araştırma ve yayın yapabilirler.

Ruslar din ve mezhep birliğini, Hıristiyanlığın kabulünün ilk yıllarından itibaren iyi muhafaza etmiş ve bunu Sovyet dönemine kadar devlet ve sosyal politikalarının başında tutmuşlardır. Bu durum yani devlet veya kültürel olarak din birliğine dayanma orta çağ boyunca sıkça görüldüğü gibi günümüzde de pek çok devletin birleştirici ve yönlendirici temel unsurlarından ve devlet politikalarından biridir. Çağdaşlaşma, aydınlanma ve Batı Avrupa ile bilim ve teknikte bütünleşme idealinin yanında I. Petro'dan itibaren devam eden dine dayanma politikası 1857 yılında Rusya'nın Doğu ve Güney istikametinde yayılmasının temel dinamiklerinden biri olmuştur ve özellikle 19. yüzyıl boyunca önemli araştırma ve yayınlar yapmış olan Rus Türkoloji ekolünün önde gelen mensuplarının din eksenli veya misyoner oldukları açıktır; bu yadırganacak bir durum değildir, zira sadece Çarlık dönemi Rusyası'nda değil, günümüzde olduğu gibi tarihin pek çok döneminde fedakârca işler yapanlar veya pek çok insanın yapmaya yanaşmadığı vazifeleri üstlenenler ve özellikle yeni yerleşim bölgelerindeki yerlere dünyevi karşılık beklemeden gidenler genellikle dindar insanlar olmuştur (Johanson 2000). Daha çok misyonerliği ile tanınan İlminskiy (1822-1891), kişiliği, eğitimi, çevresi, çalışmaları, eğitim metodu, ufku ve akademik mirası vs. gibi pek çok yönden üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir; yetiştirdiği Türkolog ve kişiler de genellikle bu özelliklere sahiptir. Rus Türkoloji mekteplerinde Türk dili ve halklarının hemen hemen bütün konuları derinlemesine incelenmiştir. Özellikle 1870'ten itibaren aslen Alman olan Willhelm Radloff başta olmak üzere, İlminskiy, Katarinskiy, Melyoranskiy, Malov, Katanov, Gumilyev, Kononov ve Baskakov gibi çok donanımlı Rus Türkologlar, Orhun Yazıtları, Eski ve Yeni Uygurca metinler, Kutadgu Bilig, Ermeni, Süryani ve Yunan harfli metinler, Anadolu Ağzları, Selçuklu Türkçesi ve hatta Türk argosu gibi pek çok konuya dair kapsamlı araştırmalar ve yayınlar yapmışlardır (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Baldauf 1993; Baskakov 1969; Benzing 1953; Hazai 1978; Il'minskiy 1861; Johanson 1971; Katarinskiy 1897; Kononov 1974; Melioranskiy 1894; 1897; Tekin 1959). Bu dönem Rus Türkologları tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerini, lehçe ve ağızlarını incelerken sürekli Türk dilinin temel kaynaklarına inmişlerdir. Türkoloji araştırmaları için gerek Çarlık Rusyası gerekse Sovyetler Birliği coğrafyası, Türkologlara tabii ve zengin bir ortam ve hatta sınırsız

imkânlar sunmuştur ki, başka hiçbir ülkede Türkologlar bu imkânlarla sahip olamamışlardır.

Rus Türkolojisi, başından itibaren Batı Avrupa, Amerika, Osmanlı Devleti ve Türkiye başta olmak üzere dünyanın değişik ülkelerindeki Türkoloji çalışmalarını her yönden desteklemiştir; zaten özellikle Alman asıllı Türkologların çalışma ve yayınlarının hem Almanya hem de Rusya'da takip edildiği malumdur; Radloff ve Böthlingk gibi pek çok araştırmacı her iki dilde de yayınlar yapmışlardır. Bu durum Rusya ile Batı ve Doğu Avrupa'daki dil ve Türkoloji çalışmalarının birlikte, yan yana, bazen yarışarak ve çoğu zaman da yardımlaşarak yol aldığı gösterir. Karşılıklı işbirliği Sovyet devriminden sonra da devam etmiştir mesela aşağıda temas edileceği gibi, Rusya'da yetişmiş Arat ve Caferoğlu gibi pek çok araştırmacı Ekim devriminden sonra çalışmalarını önce Almanya'da sonra Türkiye'de sürdürmüş, Nikolaus Poppe ve Baymirza Hayıt gibi bazı araştırmacılar ise ikinci dünya savaşından sonra ülkeden ayrılmış ve gittikleri ülkelerde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Türkiye Türkolojisi'nin kurucuları Rus Türkoloji mektebinden beslenmişler, Türkiye'deki bu mektebin kütüphanesi de, büyük oranda yine Rusya kökenli olan Katanov'un (Kokova 1998) kütüphanesinin satın alınmasıyla kurulmuştur ve incelediğimiz bu ilk dönem eserlerine sahip olmasından dolayı hala Türkiye Türkolojisi'nin en zengin kütüphanelerinden biri, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak 1924 yılında kurulan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'dir. Aynı şekilde Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarındaki Türkoloji merkezleri ve çalışmaları da ilk dönem Rus Türkoloji mektebinin şubeleri ve semereleridir (Kaydarov&Orazov 1985). İlk ve kapsamlı çalışmaların Rusça olmasından ve uzun soluklu yayınlar (Sovjetskaya Turkologiya, Tyuretskiyaziki vd.) ve donanımlı, zengin ve ilerleyici çalışmalarla büyük bir ekol haline gelen Rus Türkolojisi ilk ve güvenilirlik gibi pek çok sebepten dolayı Türkiye, Almanya, Amerika vd. ülkelerde saygın ve büyük bir mektep haline gelmiştir ve hala da öyledir.

Sonuç

İlk dönem Rus Türkolojisinin temel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Rusya'da Türkoloji kuruluşundan beri bir devlet politikası olmuştur, Rus Türkolojisi diğer sosyal bilimlerden yararlanmış, her ne kadar ilk dönemlerde (1840'lı yıllar) daha gelişmiş bilim dili olan Almanca ve Fransızca yazma zorunluluğundan dolayı olsa da daha sonraki yıllarda Rusçadan başka çok dilli bir araştırma ve yayın anlayışı benimsenmiştir, araştırmacıların önemli bir kısmı bariz olarak din yani Hıristiyan Ortodoksluğa ve Rus devlet

stratejisine dayanmışlardır, Türkoloji'nin bütün alanlarına dair araştırma ve yayınlar yapılmıştır, araştırma ve yayın politikası uzun ömürlü olmuştur, Rus Türkolojisi başka ülkelerdeki Türkoloji çalışmalarını yakından takip etmiş, onları yayın ve araştırmacı yönünden desteklemiştir, araştırma ve çalışmalarındaki güvenilirlikten dolayı tesiri hala devam etmektedir ve Rus Türkolojisi'ne başvurmadan ve Rusça kaynaklardan yararlanmadan hala Eski Türkçe, tarihi ve yaşayan Türk yazı dilleri ve ağızları vd. Türkoloji'nin bütün alanlarında yetkin ve donanımlı akademik çalışmalar yapmak imkânsız gibidir.

İlk dönem Rusya Türkolojisinden Osmanlı döneminin aydın ve dilcileri yararlanamadı. Alman Türkolojisine baktığımızda ise gerek Alman İmparatorluğu – Çarlık Rusyası gerekse Demokratik (Doğu) Almanya + Federal (Batı) Almanya – Sovyetler Birliği dönemlerinde Alman Türkologları ve Rus Türkologları büyük oranda karşılıklı çalışmaya veya eser ve gelişmeleri karşılıklı olarak takip etmeye devam etmişler, başka bir ifade ile Almanca veya Alman kökenli Türkologlar öncülüğünde kurulan ve geliştirilen Rus Türkolojisini karşılıklı fakat bu defa her iki ülke veya coğrafyada (Almanya – Rusya) sürdürmüş ve geliştirmişlerdir. Bu neticenin en doğal belgeleri Türkiye ve Almanya'daki kütüphanelerde bulunan Çarlık veya Sovyet Rusyası çıkışlı matbu eserlerdir: Almanya'nın özellikle Türkolojiye dair eserleri bulunan kütüphanelerine baktığımızda Rus ve Sovyet çıkışlı en eski eserlerden günümüze dek belli başlı bütün yayınların geldiğini görürüz. Türkiye'deki kütüphane ve hatta şahıs kütüphanelerinde ise özellikle 1950'lerden itibaren Rusya ve Rus menşeli eserlerin büyük oranda artık Türkiye'nin kültürel ve akademik atmosferinden dışarıda kaldığı görülür.

Malumdur ki, Türkiye'de Türkoloji bir bilim dalı olarak ancak cumhuriyetten sonra kurulmuş ve gelişmiştir; temelinde de Rus ve Alman Türkolojisi mensupları, eserleri vd. vardır: Tesiri ve eserleri günümüz Türkiyesinde de hala yaşayan Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu, Saadet Çağatay, Ahmet Temir, Zeki Velidi Togan gibi öncü ve büyük Türkologlar önce Rusya'da eğitim aldılar, Almanya'da devam ettirdiler ve bu iki temel Türkoloji müessesesinin birikim, yöntem ve eserlerini Türkiye'de sürdürdüler. Fakat bunların bu köklü faaliyet ve ekolleri, Türkiye'nin mali, politik, akademik vs. destekleri olmadan sürdürülemezdi ve nitekim 1938 yılında Atatürk'ün vefatı ve ikinci dünya savaşının en acımasız şekilde bütün alanlarda etkili olması, arkasından Türkiye Cumhuriyeti'nin NATO ittifakında yer alması gibi pek çok yapısal sebepten dolayı, Türk – Rus politik, kültürel, edebi vs. ilişkileri

büyük oranda koşturdu (Saray 1998; Tüzün 1998) ve bu kopukluk Türkoloji alanında da kendini gösterdi. Rus Türkolojisi, Alman ve Türkiye Türkolojisinden uzak kalamazdı ve kalmadı. Türkiye'ye geldiğimizde ise Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk devrinde bütün alanlarda olduğu gibi, Türkoloji çalışmaları da özellikle ikinci dünya savaşından sonra Rus Türkolojisinden büyük oranda koşturdu ve 3. dönem dediğimiz 1991 yılından itibaren yeniden bir karşılıklı yoğun ilişki dönemi başladı. Türkiye Türkolojisinin bugünkü durumuna gelirsek, 1987 yılından sonra özellikle Glasnost ve Perestroyka hareketleriyle birlikte bütün Sovyet halkları arasında ulusal ve bağımsızlık girişimlerinde büyük hazırlıklar oldu. Türkiye'de de Sovyet Türk halklarının dil, edebiyat, kültür vs. alanlarına ait önemli ve hızlı çalışmalar başladı. İlk çalışmalar metin neşirleri, derlemeler, Rusça, Kazakça ve Kırgızca başta olmak üzere çeşitli dil ve lehçelerden çeviriler şeklinde oldu ve 1992 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle sosyal bilimler alanında Hititoloji, Sümeroloji ve Arkeoloji gibi dallarının öncülüğünü yapan Ankara Üniversitesi'nde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü kurularak Türk cumhuriyetlerinden ve dünyanın değişik ülkelerinden konunun uzmanları getirilerek ders verdirildi, mastır ve doktora tezleri hazırlatıldı.

Bugün Türkiye, Türk halklarının, tarihi ve çağdaş Türk lehçe araştırmalarının yapıldığı bir Türkoloji merkezi haline gelmiştir. Fakat bu alan, yaklaşık bir buçuk asırlık çalışmaların neticesinde Rusça, Türkçe ve Almanca bilmeden kapsamlı ve yüksek nitelikli çalışmaların yapılamayacağı bir saha haline gelmiştir. Rusça, Türk halklarının yıllar içinde elde ettiği büyük bir kazanımdır, terk edilmemelidir. Yönetim biçimleri, iç ve dış politik yapıları, ekonomileri vs. ne durumda olursa olsun Türk cumhuriyet ve topluluklarının Rusya, Rus dil ve kültürü ile olan bağları devam edecektir. Rusçanın öğretilmesini millî duygularla terk etmek, Türk kavim ve halklarının yararına olmayacaktır. Türkologların sadece Türkçe ve bir batı dilini bilmesi yetmez, aynı zamanda Türk lehçelerine vakıf olma ve birinci sırada araştırma ve iletişim dili olarak Rusçadan başka Moğolca, Çince gibi dilleri de bilmek bu alanda çalışacak araştırmacıların nitelik ve seviyesini yükseltecektir.

Ana hatlarıyla baktığımızda şunu görürüz: 18. yüzyılın başından 20. asrın başına yani 1917 Sovyet devrimine kadar geçen süre içinde teşekkül etmiş olan Türkoloji birikimi, yayınlanmış eserler, şahıslar, yöntemler ve genel neticeleri itibarıyla büyük bir kültürel ve insani birikimdir. Son yirmi yıl içinde Rusçadan Türkçeye Türkoloji ile ilgili pek çok kitap çevrildi. Rusça veya Almanca eserlerin hepsi Türkçeye

çevrilebile Türköloji çalışmaları halledilmiş olmaz; mesele sadece Rusça, Almanca veya İngilizce eserleri Türkçeye aktarmak değildir. Türkiye, sanayi, eğitim, ticaret, dış politika vs. bütün alanlarda hızla yükselmektedir ve buna koşut olarak da Türkçe dünyanın her yerinde yüksek alaka görmektedir (Fuller 2007; Kutalmış 2005). Türkiye, Rus ve Alman Türkölojisinin bütün birikimlerini alarak ve onların akademik yollarını kullanarak yeni bir Türköloji mektebinin teşekkülünü gerçekleştirmelidir.

Türkçe öğretimi yaygınlaşsa da Türköloji araştırmaları Rusya'da duraklama dönemine girmiş ve akademik çalışmaları içine kapanık vaziyette sürdürmektedir. Sovyetler Birliği döneminde kendi içinde küresel bir dünya olan ve teknik ve sosyal bilimlerde hatırı sayılır bir yere sahip olan Rusya, yeni dönemde bütün alanlarda olduğu gibi sosyal bilimler ve dil çalışmalarında da gelişmiş ülkeler başta olmak üzere farklı ülkelerle işbirliğine gitmeye muhtaçtır. İçinde bulunduğumuz dönemde Türkiye - Rusya ilişkileri ticari, ekonomik, diplomatik, turistik, kültürel vs. bütün alanlarda tarihin hiç bir döneminde olmadığı derecede yüksek seviyededir (Markushin 2003; Fuller 2007); bu yüksek düzey Türköloji alanına taşınmalı ve hatta Rus, Alman ve Türkiye Türkölojisinin birlikteliği (üç dilde araştırmacı yetiştirme, konferanslar düzenleme, araştırma merkezi kurma, öğrenci ve öğretim üyesi değişimi vs.) gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Baldauf, I., 1993. Schriftre form und Schriftwechsel bei den muslimischen Rußland- und Sowjettürken (1850-1937). Ein Symptomideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen. Budapest.
- Baskakov, N. A., 1969. Vvedenie v izučenietyurkskiyazyk. 2. Baski. Moskova.
- Benzing, J., 1953. Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie. Wiesbaden.
- Eren, H., 1998. Türklük Bilimi Sözlüğü. I. Yabancı Türkologlar. Ankara.
- Fuller, G., 2007. *The New Turkish Republic – Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*. Washington.
- Guboğlu, M., 1960. "Dimitrie Cantemir, orientaliste", *Studia et Acta Orientalia* III, 1960, s. 129-160. Bükreş.
- Hazai, G., 1978. *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*. Budapest.
- İl'minskiy, N. I., 1861. *Material k' izučeniyyukirgizskagonareçiya*. Kazan'.
- Johannes, F., 1954. *Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen*. Berlin.
- Johanson, L., 1971. *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen Aspektsystems*. Uppsala.
- Johanson, L., 1988. "Grenzen der Turcia: Verbindendes und Trennendes in der Entwicklung der Türkvölker," *Turcica et Orientalia. Studies in honour of Gunnar Jarring on his eightieth birthday* 12th October 1987, Stockholm 1988, s. 51-61.

- Johanson, L., 1993. "Zur Geltung türkischer Schriftsprachen und Schriftsysteme", *Türk Kültürü Araştırmaları* 30/1992, s. 165-178. Ankara.
- Johanson, L., 2000. *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*. Stockholm.
- Katarinskiy, V. V., 1897. *Grammatik kirgizskogoyazyka. Fonetika, etimologiya i sintaksis*. Orenburg.
- Kaydarov, A. & Orzov, M., 1985. *Turkologiyağa Kirispe*. Almatı.
- Kazımbek, Mirza A., 1839. *Grammatikaturetsko-tatarskogoyazyka*. Kazan.
- Kokova, İ., 1998. *Nikolay Federoviç Katanov*. Ankara.
- Kononov, A. N., 1974. *Biyobibliyografiçeskiy slovar' oteçestvennuyturkolov*. Moskova.
- Kononov, A. N., 1977. "Razvitiyuretskogoyazykoznanıya v SSSR", *Sovetskaya Turkologiya* 1977/6, s. 23-29. Baku.
- Kutalmış, M., 2004. "Tarihte ve Günümüzde Kazakistan'ın Alfabe Meselesi", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, nr. 31, s. 1-21. Ankara.
- Kutalmış, M., 2005. "Turkish outside Turkey: The Role of Turkish in the Turkey's International Relations", *Journal of Academic Studies*, Vol. 7, No. 25, May. 2005, s. 129-145
- Kutalmış, M., 2007. "Türkolog İlminski: Eğitimi, Misyonu Ve Akademik Mirası", *Journal of Academic Studies*, Vol. 9, No. 32, Jan. 2007, s. 171-185
- Markushin, Vadim, *Krasnaya Zvezda*, http://www.redstar.ru/2003/10/30_10/3_02.html
- Melioranskiy, P. M., 1894. *Kratkayagrammatika kazak'-kirgizskagoyazyka. Çast' I, (Fonetika i Etimologiya)*. Sanktpeterburg'.
- Melioranskiy, P. M., 1897. *Kratkayagrammatika kazak'-kirgizskagoyazyka. Çast' II, (Sintaksis)* Sanktpeterburg'.
- Rachmatullin, G. R., 1928. *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen*. Weimar. (= Sonderabdruck aus "Ungarische Jahrbücher" Band VIII. Heft 1/4).
- Radloff, W., 1870. *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens und der Dzungarischen Steppe*. Bd. III. St. Petersburg.
- Saray, M., 1998. *Türk – Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*. Ankara
- Tekin, T., 1959. "Sovyet Rusya'da savaşın sonra Türköloji çalışmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1959, s. 379-406. Ankara.
- Temir, A., 1991. *Türköloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*. Ankara.
- Terentyev, M. A., 1875. *Grammatik uturetskaya, persidskaya, kirgizskaya i uzbekskaya*. St. Petersburg.
- Terentyev, M. A., 1917. *Kirgisische Grammatik*. (= Mitteilendes Seminars für Orientalische Sprachen, Berlin 20/1917, s. 192-223).
- Tüzün, S., 1998. *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939-1945)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.